

Međunarodna filozofska konferencija

AGENT CAUSATION, POWERS, AND SOURCEHOOD

Institut za filozofiju, Zagreb, svibanj 2018.

Od 24. do 26. svibnja 2018. godine održana je međunarodna filozofska konferencija pod nazivom *Agent Causation, Powers, and Sourcehood*. Konferenciju je organizirao Institut za filozofiju u Zagrebu te je bila dio istraživačkog projekta *Free Will, Causality, and Luck*, koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost. Cilj je konferencije, kao i cjelokupnog istraživačkog projekta, bio ponuditi nova rješenja, uvide te argumente o središnjim problemima filozofskih rasprava o problemu slobode volje, kauzalnosti i moralnoj odgovornosti. Na konferenciji su sudjelovali znanstvenici sa 16 različitih sveučilišta i instituta iz 8 različitih zemalja.

Nakon pozdravnog govora organizatora te dobrodošlice, koju je uputio ravnatelj Instituta, plenarno je predavanje održao John Thorp sa Sveučilišta Western iz Ontarija (Kanada). U izlaganju pod nazivom *The Free Will Debate: Changing the Subject* Thorp je pokušao odrediti središnje karakteristike filozofske debate o slobodi volje. Prema njemu, filozofi su izniman fokus usmjerili prema tzv. *Buridanovim slučajevima*, tj. situacijama u kojima moralni djelatnici posjeduju podjednako jake razloge za čin A i čin B. Thorp je istaknuo da takvi slučajevi ne mogu služiti kao paradigmatički model za izgradnju teorije o slobodi volje zbog toga što ne reprezentiraju životne situacije u kojima mi zaista djelujemo slobodno.

Nakon Thorpa red je došao na Oxanu Cherkashinovu i njeno predavanje *Different Notions of Having Free Will*. Cherkashinova je nakon povijesnog prikaza problema slobode volje istaknula da se prema njoj ključni problem rasprave tiče upotrebe pojma imati slobodu volje. Prema njenoj analizi, reći da djelatnik ima slobodnu volju može značiti (i) da djelatnik ima mogućnost djelovati na način na koji odluči djelovati, tj. da je slobodan djelovati sukladno razlozima koje ima, (ii) da je djelatnik u mogućnosti izabrati određene razloge prema kojima će se voditi i koji će ga usmjeravati na djelovanje te (iii) da je djelatnik u mogućnosti slobodno odabrati jedino ako mu izvanjski faktori

ništa ne uvjetuju. Zaključila je izlaganje s idejom da (iii) ima najviše potencijala za izgradnju moralne teorije, no da je potrebno jasno određenje što su to izvanjski faktori.

Konferenciju su nastavili Laszlo Bernath i Janos Tozser s mađarskog Instituta za filozofiju. U svom predavanju *Does chance-incompatibilism have chance?* dvojac iz Mađarske prezentirao je verziju tzv. *argumenta iz povratka* (*The Rollback argument*). Ovaj argument usmjeren je protiv specifičnog tumačenja libertarijanizma koji se naziva događajno-uzročni libertarijanizam. Bernath i Toszer su, pozivajući se na verziju argumenta koju je formulirao Timothy O'Connor, pokazali problematične aspekte događajno-uzročnog tumačenja libertarijanizma.

Posljednje predavanje u jutarnjoj sesiji pripalo je Damiru Čičiću. U izlaganju pod nazivom *A Defense of the Consequence Argument*, Čičić nas je upoznao s jednim od istaknutijih inkompatibilističkih argumenata, *argumentom posljedice* (*The Consequence Argument*). Fokus Čičićeva izlaganja bio je na analizi prigovora i protuprimjera protiv argumenta posljedice koje je iznio Marco Hausmann. Kako bi prikazao probleme s Hausmannovim prigovorima, Čičić nudi reformulaciju poznatog pravila *Beta* te tako pokušava braniti istaknuti inkompatibilistički argument.

Poslijepodnevna sesija konferencije sastojala se od triju izlaganja, a započeo ju je Sergei Levin iz Moskve izlaganjem *The Normality of Agent Causation* čija je temeljna ideja bila odbijanje potrebe za redukcijom kauzalnosti subjekata na kauzalnost događaja jer to iziskuje dodatnu analizu u terminima mikro događaja, tj. da ako nećemo postupati reduktivno o postojanju događaja, onda ne bismo trebali ni o postojanju agenata. Suprotno tome, Levin predlaže da agente tretiramo kao eksplanatorni moment u objašnjenju nekog kauzalnog djelovanja.

Nakon njega slijedilo je izlaganje Stylianosa Panagiotou sa Sveučilišta u Yorku *Agent Causation and Contrastive Explanation* koji je svojim radom nastojao obraniti kauzaciju djelatnika od optužbi o nekoherentnosti, tvrdeći da manjak kontrastivnog objašnjenja nije specifičnost teorija djelatničke kauzacije, nego svih teorija koje imaju neku eksplanatornu snagu. Samu konzistentnost potrebnih uvjeta za djelatničku kauzalnost, tj. ireducibilnost na dijelove, ireducibilnost na događaje,

perzistentnost osobe kroz vrijeme i kauzalni anti-redukcionizam, ocijenio je kao valjanu, ali nepomirljivu s često korištenom humeovskim pogledom na kauzalnost.

Posljednji prvog dana konferencije bio je Andrew Sims s Katoličkog sveučilišta u Louvaineu s izlaganjem *Naturalizing Agent-Causation: Biological Systems as Proto-Agents* u kojem fokus prebacuje s rasprave o slobodnoj volji na djelovanje i djelovateljstvo općenito, držeći pritom da je apriorna pojmovna analiza djelovanja pogrešna jer je djelovanje empirijski pojam te da se zbog toga bit djelovanja mora otkriti, a ne definirati. Pitanje je koje se postavlja kako koalicija individualnih stanica djeluje kao cjelina. Sims djelovanje pripisuje širokoj kategoriji koja uključuje barem sve životinje te se radije okreće biologiji nego neuroznanosti s tezom da je koordinacija cjelokupnog organizma, tj. motilitet, problem sličan djelovanju. Zatim je zagovarao poziciju da je živčani sustav koekstenzivan s organizmom kao takvim, prema *skin-brain* tezi F. A. Keizera, jer se cjelokupni organizam simultano ponaša kao jedna jedinica, a ne po *input-output* modelu u kojem je djelovanje rezultat nečeg iznutra na van. Sims poziciju potkrjepljuje činjenicom da organizmi bez živčanog sustava reagiraju na razini pojedinačnih stanica. Ako prihvatimo motilitet kao primitivni pojam kojim su ostale funkcije organizma definirane onda trebamo prihvatiti i uzročnost djelatnika kao cjelokupnih organizama.

Konferenciju je u petak otvorio Zvonimir Anić s Instituta izlaganjem *Substances and their Powers*, predstavljajući kauzaciju kao rezultat metafizičkih svojstava supstancija shvaćenih kao djelatnika radije nego događaja. Anić je u izlaganju zastupao gledište kauzalnih moći kroz pojam kauzalne produktivnosti, tj. ireducibilno, za razliku od kauzalne relevantnosti ili ovisnosti, prema kojoj se ona može svesti na nekauzalne korelacije ili analizirati protučinjenično. Anić je svojstva, tj. moduse predmeta, odredio kao dispozicijska svojstva koja su sama po sebi kauzalne moći supstancija shvaćenih kao perzistirajućih nositelja tih svojstava, pri čemu su svojstva ta kojima se treba pripisati uzročnost, a ne predmeti koji služe samo kao nositelji tih svojstava.

Sljedeći je bio John Lemos s Coe Collegea u Iowi s radom *Disappearing Agents, No Further Powers, and Libertarianism*, u

kojemu je uspoređivao pozicije i raspravu dvaju teoretičara *event-causal* libertarijanizma: Roberta Kanea i Marka Balaguera. Za Kanea je ključno da agent pri donošenju nedeterminirane slobodne odluke ulaže napor volje u odabir, što ga čini odgovornim za taj izbor. Balaguer, nasuprot tome, ne traži zadovoljenje takvog uvjeta, zbog čega je Kane podigao sumnju da Balaguerov prikaz može postati žrtvom argumenta iz sreće (*luck*), na što je Balaguer uzvratilo da je njegov prikaz imun na dotični argument, ali da čak i kada ne bi bio, onda ni Kaneov ne bi bio. Lemos drži da takva Balaguerova tvrdnja nije opravdana i da Balaguer nije uspio adekvatno adresirati Kaneov prigovor.

U predavanju koje je naslovio *Aristotelian Powers and the Explanation of Action* Filip Grgić analizirao je pojam racionalne moći kod Aristotela. Analizirajući dijelove Aristotelove *Metafizike* i *Nikomahove etike*, Grgić je ponudio tumačenje tog pojma koji se značajno razlikuje od tumačenja ostalih suvremenih komentatora, npr. Marie Alvarez. Nakon Grgića izlaganje je održao mladi profesor sa Sveučilišta u Denveru Michael Brent. U izlaganju pod naslovom *Agent Causation, Mental Action, Sourcehood* Brent je ponudio vlastiti argument u prilog inkompatibilizmu. Namjera njegova argumenta bila je pokazati da kauzalni determinizam ne sprječava samo mogućnost da djelatnici učine drugačije nego što su učinili, već smatra da determinizam sprječava mogućnost da mi budemo izvor (*source*) naših radnji tako da djelatnici neće biti izvor njihovih intencionalnih radnji.

Popodnevna sesija sastojala se od dvaju predavanja. U prvom predavanju, *The Consequence Argument and Naming Across Possible Worlds*, Maria Sekatskaya analizirala je metafizičku pozadinu već spomenutog argumenta posljedice te zaključuje kako je ovaj argument moguće bolje razumjeti iz perspektive modalnog realizma Davida Lewisa. Nakon Sekatskaye, drugi dan je konferencije zaključio George Stamets s izlaganjem *Free Agency and the Power of Will*. Doktorand sa Sveučilišta u Leedsu stavio je naglasak na pojam djelatništva (*agency*) u raspravama o slobodi volje. Nakon što je izložio različite načine razumijevanja djelatništva, Stamets se opredijelio za model koji je iznio E. J. Lowe te je na temelju njegova modela iznio verziju nekauzalne teorije libertarijanizma.

Zadnji dan konferencije otvorio je Boran Berčić izlaganjem *Determinations by Reasons* u kojemu je navodi razloge prema kojima determinizam prijeti mogućnosti slobodi volje. Prema njemu, to nije uvijek slučaj, odnosno nekada prijeti, a nekada ne, što znači, tvrdi Berčić, da je riječ o kompatibilističkom pogledu na cijelu raspravu. Primjerice, u slučaju hipnoze osoba je determinira da učini nešto, tj. ono na što ga je hipnoterapeut predodredio da učini, time mu oduzeo slobodu volje i moralnu odgovornost. Razloge za determinirano donošenje odluka navodi uz pomoć sada već klasičnih i poznatih primjera, kao što je to naše odlučivanje da pojačamo grijanje kada je vani hladno i slično. Unatoč tome što smo uvjetovani određenim eksternim uvjetima, tvrdi Berčić, mi smo i dalje slobodni da postupimo prema nahođenju naše slobodne volje. Dakle, mi jesmo uvjetovani raznim eksternim faktorima poput bioloških, ekonomskih i drugih uvjeta, no to ne predstavlja problem za slobodu volje i moralnu odgovornost.

Nakon Berčića nastupio je Heath White izlaganjem *The (Slender) Ethical Roots of Incompatibilism*. Izlaganje mu se doticalo tradicionalnog spora o kompatibilnosti determinizma i slobode volje. U tom tradicionalnom pogledu to je metafizički problem, no za njega je to normativni problem, tj. etički problem. Drugim riječima, White pristupa cijelom problemu kompatibilnosti determinizma i slobode volje s etičke perspektive, pritom tvrdeći da to nije samo promjena u taksonomiji, već promjena u cijelom načinu gledanja na problem. Dakle, cijela rasprava između kompatibilista i inkompatibilista svodi se na raspravu o etičkim pozicijama. Argument za svoju poziciju White izvodi iz općeprihvaćenih tvrdnji, odnosno definicija o slobodnoj volji koje se vežu na moralne koncepte poput kontrole, odgovornosti i slično.

Treće izlaganje održao je Tomislav Janović pod naslovom *How to Treat the Asymmetries Between Self- and Other Ascriptions of Intentionality in Folk-Psychological Explanations?*. Postoje dvije osnovne teorije koje se tiču folk psiholoških objašnjenja. Jedna je *attribution theory*, koja datira iz četrdesetih godina prošloga stoljeća, a kreirao ju je Fritz Heider, dok je druga suvremenija folk teorija objašnjenja.

Matko Gjurašin održao je četvrto izlaganje na temu *Determinism and Miracle Working* u kojemu postavlja tri pitanja:

(a) je li koncept slobodne volje koherentan; (b) je li slobodna volja kompatibilna s determinizmom; (c) je li slobodna volja kompatibilna s indeterminizmom. Gjurašinovo izlaganje ticalo se (c) u kontekstu čuda. Gjurašin svoje izlaganje bazira na logičkim formulama preko kojih dokazuje da slobodna volja u kontekstu stvaranja čuda ne postoji.

Posljednje izlaganje konferencije o slobodi volje održao je Filip Čeč s temom *Deflating Self-Authorship: Luck and the Lack of Ultimate Responsibility*. U suštini, njegovo izlaganje temelji se na odnosu kontrole i odgovornosti nad našim postupcima, tj. pitanju kada nekoga možemo nazvati odgovornim za nešto što je učinio. Kroz cijelo izlaganje iznosi argumente i moguće primjedbe za manjak odgovornosti te se s njima obračunava, ali ih pokušava i dovesti u vezu s kompatibilizmom i inkompatibilizmom.

**Andrej Tomić,
Karlo Mikić,
Augustin Kvočić**

Interdisciplinarna studentska konferencija

POLITIKA I EKOLOGIJA

Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 28. - 29. svibnja 2018.

Između 28. i 29. lipnja 2018. godine u Zagrebu u prostorijama knjižnice Filozofskog fakulteta održan je simpozij pod nazivom *Politika i ekologija* u organizaciji udruženja studenata filozofije *NOUS* i udruge studenata filozofije *Scopus* sa Hrvatskih Studija. To je bio prvi simpozij u organizaciji *NOUS*-a. Cilj simpozija bio je osmotriti, kroz razne predmete analize obrađene u predavanjima, različite načine na koje se ekološka i politička problematika isprepliću, te načine na koje se politički akteri, uspješno ili neuspješno, nose s ekološkim problemima koji nastavljaju rasti u važnosti i opsegu.

Simpozij je službeno otvoren u ponedjeljak, 28. lipnja. Prvo predavanje, održano odmah po otvaranju simpozija, bilo je plenarno izlaganje Mladena Domazeta s Instituta za političku ekologiju *How the West Was Won and Where It Got Us*. Izlaganje je tematiziralo ideologiju rasta u kontekstu njenih kulturnih i društvenih korijena, poglavito francuskog prosvjetiteljstva, te posljedica po prirodu i implikacija za države, i one *u razvoju*, i one *razvijene*. Preispitivalo se i pitanje budućnosti pojma „rasta“. U ponešto neuobičajenom plenarnom formatu, nakon Domazetovog izlaganja riječ je preuzeo Mislav Žitko, asistent s Katedre za teoriju spoznaje Odsjeka za filozofiju, koji se kritički osvrnuo na neke od nosivih koncepata Domazetovog izlaganja, te su njih dvojica, zajedno sa zainteresiranim glasovima iz publike, u raspravi o tome povelj dijalog.

Nakon prvog izlaganja, Ivona Golub i Erica Svetec sa studija Inženjerstva okoliša pri Geotehničkom fakultetu, te Zoran Kordić iz Zelene energetske zadruga održali su predavanje pod naslovom *Prepreke na državnoj razini za rješavanje problema klimatskih promjena i energetske siromaštva*. Predavanje se bavilo problemom donošenja energetske akcijskog plana u Republici Hrvatskoj, što paralizira provedbu razvojnih projekata u području energetike i okoliša. Predavači drže kako glavni problem u donošenju energetske akcijskog plana predstavlja netransparentnost, odnosno nedostatak reprezentacije interesa

izvjesnih pojedinaca i skupina u energetske mreži, te kako je moguć način rješavanja problema uključenost i postizanje suglasnosti udruga civilnog društva, stručnjaka i službenih tijela oko akcijskog plana.

Izlaganje pod naslovom *Vrane napadaju! – suživot čovjeka i korvida na primjeru sive vrane (Corvus cornix) i gačca (Corvus frugilegus) u gradu Zagrebu* održala je Anamarija Artić s Odsjeka za germanistiku i lingvistiku na Filozofskom fakultetu. Predavanje se bavilo suživotom vrane i gačca s čovjekom na području grada Zagreba. Analiziralo se medijski, institucionalni i pravni kontekst djelovanja grada Zagreba spram ptičjih populacija. Namjera predavačice bila je dokazati kako se u javnom prostoru nudi iskrivljena slika o opasnosti koju populacije vrana i gačaca predstavljaju, što potiče na etički i ekološki neprihvatljivo djelovanje spram ovih vrsta, te ukazati na koje se načine, prvenstveno adekvatnijom sanacijom otpada, njihova populacija može kontrolirati na humanije načine.

Iduće izlaganje izvodila je Marta Matković sa studija Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja na Učiteljskom fakultetu. Naslov izlaganja bio je *Ugoda i potrošnja u kontekstu Singerove etike okoliša*. Glavna točka predavanja bila je izlaganje ekološke etike Petera Singera. Navedeno je kako Singer analizira izvjesne životne prakse – poput jedenja mesa ili rekreacijske vožnje automobila – u kontekstu njihove ekološke poželjnosti i održivosti, te im pruža alternative. Predavanje se, također, osvrnulo na politički aspekt ekološki poželjnog djelovanja, te se u kontekstu toga analiziralo nedavne događaje u Sjedinjenim Američkim Državama. Za kraj, predavanje je predstavilo Singerov pogled na temeljne izvore ugode; on drži da bi se životna ugoda trebala temeljiti na odnosu s drugim osobama, umjesto na potrošnji.

Nakon toga u programu je uslijedilo ponešto neformalno predstavljanje misije i dosadašnjeg rada Instituta za političku ekologiju koje je održao upravitelj Instituta Vedran Horvat. Predstavljeni su načini na koje Institut djeluje i obrađeni neki temeljni pojmovi za koje se njegovi članovi zalažu, poput društvene i klimatske pravde, globalne demokracije, solidarnosti i organizacije tzv. Globalnog juga, ekonomske politike odrasta i drugih tema kojih se dotiču u svojem transdisciplinarnom radu usmjerenom iznalaženju novih modela za smanjivanje društvene

nejednakosti. Sudionicima simpozija i publici potom su podijeljene neke IPE-ove publikacije i brošure.

Peto izlaganje tog dana održala je Marijeta Bradić s Odsjeka za komparativnu književnost pri Filozofskom fakultetu. Izlaganje, pod nazivom *Problem okolišne i klimatske pravde u suvremenoj književnosti i književnoj teoriji*, tematiziralo je način na koji se u suvremenoj književnosti prikazuje pitanje raspodjele ekoloških posljedica potrošnje u kontekstu društvene pravde. Pretpostavka od koje se kretalo bila je neravnomjerna raspodjela ekoloških posljedica potrošnje u kojoj ekološki problemi disproporcionalno teško pogađaju zemlje u razvoju i ranjive skupine, koje su također mnogo manji potrošači nego razvijene zemlje i viši slojevi. Pojavljivanje ovih tema u književnosti predavanje je promatralo kroz pojavu tzv. klimatske književnosti i ekokritike kao polja književne kritike. Cilj izlaganja bio je dokazati tezu kako temeljnu nedostatnost klimatske znanosti nadopunjuje političko-moralni i književni angažman koji može učiniti apstraktne i slabo vidljive pojmove klimatske znanosti bliskima i očitima.

Posljednje izlaganje održano u ponedjeljak bilo je *Žižekova kritika ekologije i položaj prirode i životinja u judaizmu i kršćanstvu*, Filipa Drače s Fakulteta za filozofiju i religijske znanosti. Tema predavanja bila je pronalaženje paralele Žižekove kritike ekologije i tumačenja kršćanstva. Izlagač je naveo kako Žižek kritizira ekološke diskurse koji počinju od ideja harmonične prirode i čovjeka čije nadvladavanje prirode predstavlja diskontinuitet s razvojem prirode, dok je priroda zapravo kaotična i čovjekova borba, pa i uništavanja prirode zapravo predstavljaju kontinuitet njegova prirodnog postojanja. Izlagač je u tom objašnjenju ekološkog diskursa ukazivao na sličnost s religijskom idejom početne harmonije iz koje je čovjek poradi oholosti izbačen, te na sličnost s kršćanskom apokaliptikom u kojoj izvorna harmonija ne biva vraćena, već sva borba i hijerarhija bivaju ukinute.

Utorak, drugi dan simpozija, počeo je izlaganjem Marka Adamovića s Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta s nazivom *Klimatske promjene i ratovi*. Predavanje je bilo konceptualno podijeljeno na tri cjeline. Prva se cjelina bavila općom zadaćom ocrtavanja klimatskih promjena i sukoba. Druga

cjelina bila je vođena predstavljanjem literature koja se bavi klimatskom uvjetovanošću trenutnih društvenih sukoba te analizom samih sukoba is perspektive klimatskih promjena s naglaskom na rat u Siriji. Predstavljena je i literatura koja se bavi mogućim posljedicama otapanja Arktika, jedna od kojih je, prema izlagaču, rat Amerike i Rusije. Posljednja se cjelina bavila metodološkim pitanjima empirijskog istraživanja ovakvih fenomena te povezivanjem posljedica klimatskih promjena s neoliberalnim uređenjem Zapada.

Drugo izlaganje tog dana izvodio je Dajan Plačković s Odsjeka za filozofiju i lingvistiku Filozofskog fakulteta. Nosilo je naziv *Politička korupcija i ekološka šteta na primjeru uzgoja palminog ulja u Indoneziji*. Tema je predavanja bila način na koji standardne prakse u okviru tržišta opravdane imperativom povećavanja profita mogu dovesti do dugoročno katastrofalnih posljedica razarajući zajednička dobra. Ova je tema obrađivana kroz proces deforestacije Indonezije zbog potrebe prostorne ekspanzije tamošnjih plantaža palminog ulja koje predstavljaju visoko profitabilno područje privrede.

Deforestacija Amazonije - lokalno ili globalno političko pitanje? Naziv je idućeg izlaganja, kojeg je održala Ivana Kovačić s Odsjeka za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta. Izlaganje se bavilo dugotrajnim procesom deforestacije Amazonije. Osim ekološkog aspekta, odnosno prijetnje po iznimnu bioraznolikost Amazonije, postavljeno je i pitanje političkog tretmana ovog procesa uzevši u obzir ubojstva nekih brazilskih ekoloških aktivista i na izostanak medijske pokrivenosti istog.

Posljednja četiri predavanja bila su organizirana u tematski blok o Rojavi. U sklopu njega izlagali su Viktorija Ćurlin s Odsjeka za antropologiju i Odsjeka za istočnoslavenske jezike i književnosti, Karlo Mikić s Odsjeka za filozofiju i Odsjeka za informacijske znanosti, te Fran Radonić Mayr s Odsjeka za filozofiju i Odsjeka za komparativnu književnost. Svi su izlagači bili s Filozofskog fakulteta. Blok je bio koncipiran tako da su se prva dva predavanja bavila teorijskom podlogom koja je inspirirala pokret u Rojavi, dok su se druga dva bavila analizom tamošnjeg stanja.

Prvo izlaganje bloka, koje je izvodio Fran Radonić Mayr, zvalo se *Anarhizam Murraya Bookchina kao teorijska podloga*

političkog sustava u Rojavi. Ono je predstavljalo Bookchinovo filozofsko djelovanje koje je, kako tvrdi izlagač, pružilo važan teoretski temelj suvremenom djelovanju PKK-a, odnosno Radničke partije Kurdistanu. Težište izlaganja bilo je na pojašnjenju glavnih pojmova Bookchinove političko-ekonomske filozofije, kao što su federalizam, općinsko samoupravljanje i socijalna ekologija. Izlaganje se osvrnulo i na način na koji stanje u Rojavi odražava ove koncepte.

Izlaganje o Bookchinu slijedilo je izlaganje Karla Mikića o Abdullahu Öcalanu, vođi PKK-a; *Ključne teorijske postavke političke misli Abdullaha Öcalana*. Tematizirana su tri aspekta Öcalanove političke filozofije: feminizam, demokracija i ekologija. Važan je dio izlaganja posvećen ocrtavanju jineologije, odnosno feminizma, kao središnjeg stupa Öcalanove političke filozofije uzevši u obzir položaj žene kao „najstarijeg roba“. Nadalje, pažnja je posvećena temeljnim postavkama Öcalanove političke filozofije, kao što su demokracija „odozdo-prema-gore“ i pluralizam.

Prvo od dva predavanja koja su se bavila analizom praktičnog stanja bilo je *Jineologija i ekologija – kako radikalna i autohtona feministička filozofija Rojave oblikuje (su)život žena i prirode u Sjevernoj Siriji*, koje je izvodila Viktorija Čurlin. Izlaganje je prikazivalo utjecaj postavki jineologije na život žena kroz analizu dvaju primjera; autonomnog ženskog sela Jinwar, izgrađenog u pustinji kao eksperimentalna komuna, i rada ženskih poljoprivrednih zadruga. Pažnja je također posvećena ekološkim politikama koje akteri u sklopu ovih primjera upražnjavaju.

Posljednje izlaganje, i bloka o Rojavi, ali i simpozija, bilo je *Pregled trenutne društvene, političke i ekonomske situacije u Rojavi*. Održavali su ga u suradnji Karlo Mikić i Fran Radonić Mayr. Izlaganje je započelo ocrtavanjem povijesne dimenzije situacije u Rojavi. Zatim su tematizirani glavni politički akteri i načela organizacije primijenjena na političkoj i ekonomskoj razini. Konačno, predavanje je završilo iznošenjem potencijalnih kritika ustroja Rojave s anarhističkog i s marksističkog stajališta.

Dario Čečuk

Ciklus tribina "Paralelni svjetovi"

ETIKA I UMJETNA INTELIGENCIJA

Knjižnica i čitaonica Bogdana Ogrizovića, 2018.

Dana 30. 10. 2018. u Knjižnici i čitaonici Bogdana Ogrizovića održana je tribina "Etika i umjetna inteligencija" unutar ciklusa već opće poznatih "Paralelnih svjetova". Kao i svakoga puta tribinu je uredio i vodio Kristijan Vujičić, magistar filozofije, a ovoga puta njegovi gosti bili su Kristijan Krkač, izv. prof. u Zagrebačkoj školi ekonomije i managmenta, i Borna Jalšenjak, doc. u Zagrebačkoj školi ekonomije i managmenta. Nakon što je Vujičić predstavio svoje goste, njihova djela, postignuća, razgovor je krenuo u smjeru etike i umjetne inteligencije, a najprije je bilo potrebno definirati što je to umjetna inteligencija.

Jalšenjak pojam umjetne inteligencije doživlja kao vrlo nejasan pojam jer ih postoji mnogo, no on ju definira kao područje koje ne istražuje samo na koji način ljudska inteligencija funkcionira, kako se unaprijeđuje i kako ona spoznaje i zaključuje, već ona želi, uz sve navedeno, stvoriti inteligenciju. Unatoč tomu što ih je mnogo, Jalšenjak navodi dvije okosnice koje spadaju pod definiciju umjetne inteligencije, a to su mišljenje i zaključivanje te oponašanje. Kada govorimo o prvoj okosnici, mišljenju i zaključivanju, pod njome se želi napraviti stroj koji misli kao čovjek, tj. doslovno želi stvoriti stroj koji *ima* um. Pod drugu okosnicu, oponašanje ili djelovanje, spada pokušaj stvaranja stroja koji obavlja djelatnosti na racionalan način. U oba slučaja, sumirano, umjetna inteligencija kao znanstveno područje bavi se inteligentnim predmetima i njihovim stvaranjem. Također, Jalšenjak nadodaje da znanstvenici u tome području govore o dvije umjetne inteligencije – slaboj i jakoj. Slaba umjetna inteligencija podrazumijeva strojeve koji se ponašaju *kao* da su inteligentni, dok jaka umjetna inteligencija podrazumijeva strojeve *koji zaista jesu* inteligentni, a ne da samo simuliraju inteligenciju. Većina znanstvenika podrazumijeva upravo ovu slabu varijantu, dok se filozofi bave ovom jačom jer u njoj vide etičke probleme koji se odnose na ljudski život u cijelosti, odnosno na koji način razvitak umjetne inteligencije utječe na čovjekov rad, ekonomiju, politiku,

odnos jednih prema drugima, prema strojevima i tako dalje. Ovdje je riječ o, tvrdi Jalšenjak, strahu od novog.

S druge strane, Krkač se bavi pitanjem odgovornosti spram strojeva. Uzima kao primjer staro, predsokratovsko shvaćanje odgovornosti koje kaže da "posjeduješ svoje stvari", a to znači da se, prema njegovoj interpretaciji, treba brinuti o vlastitim stvarima, primjerice održavanjem automobila zbog njih samih, nas, drugih i tako dalje. Implikacije toga su, primjerice, sigurnost na cesti. Također, Krkač se nadovezuje na Jalšenjaka po pitanju straha od novog, preciznije, straha od humanoidnih robota. Prema njemu taj strah ovisi od kulture do kulture, gdje će, Krkač pretpostavlja, strah biti manji u industrijski razvijenijim kulturama poput Njemačke i Japana.

Jalšenjak se zatim okreće problemu pristranosti ili nasumične greške umjetne inteligencije koji se može donekle riješiti u tri koraka. Prvi korak je, tvrdi Jalšenjak, sastavljanje popisa ispravnih radnji. Drugi korak je ideja masovnog postavljanja pitanja o tome što je ispravno, odnosno što bi se trebalo napraviti u određenim situacijama. Svrha tog koraka je skupljanje podataka da bi se vidjelo na koji način postavljamo problem i njegova rješenja te da vidimo što u tom pogledu možemo očekivati od strojeva. Treći i posljednji korak je kontrola toga što se upisuje tako da svatko tko čita kod, može razumjeti što se upisuje u stroj. Drugim riječima, kod mora biti transparentan i dostupan svima, što se danas, u najbližu ruku, može usporediti s *open source softwareom*.

Četvrta industrijska revolucija, tvrdi Krkač, vodi k tome da će ljudi masovno ostajati bez posla jer će roboti sve bolje i bolje raditi, obavljat će funkcije koje čovjek ne može, radit će za manje novaca i slično, a svemu tome se treba prilagoditi čim je prije moguće jer su oni u zavidnoj prednosti. Ovdje nije riječ samo o robotima za rad, nego i o robotima koji će nadgledati druge robote. Dakle, u tome lancu potreba, čovjek gubi svoju ulogu. Čovjek ne gubi samo u pogledu rada, već i u pogledu društvenosti. Zanimljivo je to što, navodi Krkač, sljedeća najveća industrija ili grana ekonomije koja ulaže u razvoj umjetne inteligencije je azijska porno industrija. Uz seksualne usluge takozvanih *seksbotova*, umjetna je inteligencija Japanu potrebna i zbog društvene isključenosti njezinih državljana. Drugim riječima, Japanci su

previše usamljeni pa im je potrebno društvo koje, iz nekog razloga, neće biti ljudsko, već robotsko. S obzirom na društvenu ulogu umjetne inteligencije, za nju trebaju vrijediti neke dužnosti, pravila prema kojima se treba ponašati, dok se, u protivnom, mora isključiti da ne bi naškodila čovjeku. Za sada, tvrdi Krkač, ne postoje neka posebna prava vezana za umjetnu inteligenciju, no i ona će se s vremenom razvijati, usporedno s probojima u umjetnoj inteligenciji. Začuđujuće, Krkač tvrdi da ako umjetna inteligencija ikada iskaže slobodnu volju, ona će na to imati svako pravo te da tome ne treba davati neku posebnu težinu jer će ono biti biće kao i svako drugo i tu nema problema.

Nadovezujući se na četvrtu industrijsku revoluciju, Jalšenjak se slaže s Krkačem oko toga da će veliki broj ljudi biti pogođen promjenama, kao što su to primjerice već sad taksi prijevoznici i firme za istraživanje tržišta, gdje su se ispitanici zvali i ispitivali, a sada se sve preselilo na društvene medije. Jalšenjak navodi kako je 2018. godine odnos ljudskih radnih sati i strojeva 81% ljudskih naprama 19% sati strojeva. Do 2020., prognoza je da će omjer radnih sati biti 70% i 30%, no ne u svim strukama i profesijama. Tako će, prema predviđanjima, biti ugašeno oko sedamdeset milijuna radnih mjesta, što znači da će u potpunosti nestati određene profesije i to one poput odvjetnika, poštara, tvorničkih radnika, raznih činovnika i službenika, unositelja podataka, knjižničara i tako dalje. Unatoč tomu, doći će do stvaranja novih radnih mjesta, poput stručnjaka za inovacije i rješavanje problema te slaganje kompleksnih sustava. Prema tome, naglasak je na visokoj specifičnoj stručnoj spremi, dok niže kvalificirani rad postaje nepotreban.

Za kraj, Krkač dolazi do pitanja transhumanizma te gdje stoji granica između čovjeka i stroja. Ljudi se, po njemu, poboljšavaju za tek otprilike pedeset godina kada možemo očekivati nanotehnološku revoluciju gdje će informatičari biti liječnici, a ljudi sve manje ljudi jer će u sebi sadržavati sve više neljudskih elemenata. To nas dovodi do pitanja o biti čovjeka koja će se očito znatno izmijeniti, ako već i nije. Također, roboti sve više i više nalikuju na ljude te ih je sve teže razlikovati od čovjeka, s obzirom na ideal koji je postavljen, a to je čovjekoliki robot. No prema Krkaču, ni to nije problem jer zašto bismo uopće htjeli razlikovati čovjeka od robota? S time se, dakle, ne treba

opterećivati, kao ni s time ide li robot više čovjeku ili čovjek više robotu. Granica ipak, prema Krkaču, postoji, no ona nije etička, već tehnološka. Drugim riječima, nema posebnih opasnosti kada je u pitanju sve dosad rečeno. Čovjek je irelevantan u cijelom trajanju stvari te je kao takav samo jedna od mnogih prolaznih vrsta na Zemlji.

Augustin Kvočić

Ciklus tribina "Paralelni svjetovi"

KULTURA USAMLJENOSTI: FILOZOFSKO-KNJIŽEVNI RAZGOVOR

Knjižnica i čitaonica Bogdana Ogrizovića, 2018.

Dana 26. 4. 2018. u knjižnici Bogdana Ogrizovića održana je tribina *Paralelni svjetovi*, pod nazivom *Kultura usamljenosti: Filozofsko-književni razgovor*, na kojoj su sudjelovali profesorica i spisateljica Nadežda Čačinović te spisateljica i urednica Marina Vujičić. Tribinu je moderirao, po običaju, Kristijan Vujičić.

Nakon kratkog uvoda u temu tribinu te nakon nekoliko riječi o Svensenovoj knjizi *Filozofija usamljenosti*, Vujičić je predao riječ Čačinović s pitanjem "na koji način ona opisuje fenomen usamljenosti, koja je razlika između usamljenosti i samoće" te nekoliko riječi o negativnoj i pozitivnoj strani samoće. Čačinović radi distinkciju između usamljenosti i samoće tako što prvo definira kao situaciju kada nam je nešto oduzeto, kada smo bez nečega ostali, dok je drugo ono za što se trebamo boriti. Pod time Čačinović podrazumijeva pravo da ne prihvaćamo sud drugih, odnosno da inzistiramo na tome da radije živimo sami, nego da se pokorimo nečemu što nam ne odgovara. Drugim riječima, mi smo na miru sa samima sobom.

Nakon Čačinović riječ je preuzela Vujičić koja je o usamljenosti govorila s literalne strane, odnosno govorila je o usamljenosti u svojim romanima. Vujičić se, doduše, ne slaže sa Svensenom da "samo ljudi koji su u stanju osjećati usamljenost mogu voljeti i biti prijatelji", iako usamljenost podrazumijeva čežnju i potrebu za drugim ljudima. Dapače, upravo oni koji nisu usamljeni mogu puno bolje voljeti i biti bolji prijatelji jer su na miru sa samim sobom, točnije oni ne ulaze u odnose s drugima zbog svoje usamljenosti. Treba se, prema Vujičić, odmaknuti od idealiziranja i romantiziranja ljubavi i prijateljstva unatoč tome što ona jesu rješenja za usamljenost, no ne smijemo se oslanjati na njih kao da će nam riješiti probleme koje imamo sa sobom; ne možemo očekivati da će nas druga strana upotpuniti tako što će pokriti naše nedostatke. Rješenje je u tome da mi budemo

zadovoljni sami sa sobom i da tako upotpunjeni ulazimo u odnose s drugim ljudima.

Vujičić spominje i svoj slučaj usamljenosti kada je bila na otoku Palagruži gdje se svojevrijedno izolirala, pritom shvativši koliko vremena zapravo svakodnevno odlazi na komunikaciju i interakciju s drugim ljudima. Cilj takvog izolacijskog eksperimenta jest stvaralačka osama koja je preduvjet za stvaranje jer je u tom periodu imala dovoljno vremena za sebe i za svoje projekte. Referirajući se na Svensena i na njegov koncept *pozitivne osame*, gdje se veliča samoća kao ono što je potrebno u svačijem životu, bilo da je riječ o stvaralačkoj ili nekoj drugoj samoći, spisateljica posebno izdvaja Nietzschea i njegov pogled na samoću nazivajući je "domom", svojom "prostorijom duha", ali i pustinjom, u pozitivnom smislu, u kojem čovjek može vratiti ono što je izgubio jer čovjek s drugima uvijek nešto gubi. Kvaliteta samoće ovisi o tome što mi u nju donesemo, primjerice, ako u nju donesemo kreativnost i želju za boljitkom, onda iz nje samo to i može proizići.

Augustin Kvočić

Predstavljanje knjige

**PREDSTAVLJANJE ZBORNIKA RADOVA POSVEĆENIH
KARLU MARXU POVODOM DVJESTOTE OBLJETNICE
NJEGOVA ROĐENJA**

Knjižnica i čitaonica Bogdana Ogrizovića, Zagreb, 2018.

Dana 5. 5. 2018. u Knjižnici i čitaonici Bogdana Ogrizovića održano je predstavljanje zbornika radova posvećenih Karlu Marxu povodom dvjestote obljetnice njegova rođenja. Ulogu moderatora preuzeo je Goran Sunajko koji je ujedno i govornik tribine, no i jedan od autora, dok su gosti bili Đuro Medić, Žarko Paić i Maroje Višić.

Sam zbornik sastoji se od šesnaest priloga čiji su autori Rade Kalanj, Lino Veljak, Žarko Paić, Katarina Peović Vuković, Marko Kos, Ankica Čakardić, Petra Kurtović, Željko Pavić, Ivan Markešić, Gracijano Kalebić, Damir Hršak, Matko Meštović, Maroje Višić, Heda Festini, Antonio Grgić i Goran Sunajko. Goran Sunajko i Maroje Višić također su urednici knjige.

Nakon uvodnog govora moderatora, riječ je preuzeo Medić kritizirajući ono što zborniku fali, a to su ponajprije priloge ekonomista i geoekonomista, dok je veliki broj priloga upravo filozofske i sociološke naravi. Unatoč tomu zbornik je i više nego relevantan za današnje doba zbog toga što se može dovesti u svezu s današnjom ekonomskom situacijom, njezinim problemima, ali i zato što može ponuditi izlazak iz nje. Možda najveća kritika koju je Medić naveo jest ta što zbornik ne uključuje marksiste-ekonomiste, s obzirom na to da u Hrvatskoj postoji velik broj istih, poput Branka Horvata, Adolfa Dragičevića i drugih, no napominje da fali i dobar dio mladih marksističkih filozofa poput Srećka Horvata i Mislava Žitka. Medićeve kritika ne staje ovdje, već napominje kako je jedan od većih nedostataka to što u zborniku ne postoje ekonomske rasprave iz povijesti. Da ne bi sve ostalo na kritici, Medić posebno pohvaljuje urednički tim i njihovu angažiranost oko samog zbornika. Također, drago mu je i zbog toga što zbornik uključuje i teološke priloge čime tematizira Marxov odnos prema religiji.

Nakon Medića, govor je održao Paić u filozofskom ruhu odmah se prihvaćajući Marxa kao jednog od najvažnijih mislilaca,

uz Hegela, Nietzschea i Kierkegarda, devetnaestoga stoljeća. Paić koristi poznatu Husserlovu "K samim stvarima", referirajući se na Marxa, odnosno na kritiku političke ekonomije pitajući se je li ovdje riječ o Marxovoj aktualnosti ili on biva suvremeni mislilac. Oslanjajući se na Heideggera, on Marxu daje primat nad fenomenologijom i egzistencijalizmom zato što shvaća povijesnost bitka, odnosno svojim konceptom otuđenja rada ulazi u nešto što je tema naše suvremenosti. Razlika između suvremenosti i aktualnosti, tvrdi Paić, jest u tome da aktualnost nije nešto trajno i vječno, ona je *sada*, dok suvremeno znači da prošlost nije nešto što možemo samo tako odbaciti. Preciznije, aktualno je samo određeni dani moment u sadašnjosti, dok je suvremeno nešto što može biti reinterpreterano izvedeno u novom duhu vremena. Za Marxa se tako može reći da više nije aktualan zbog uspona tehno-znanosti i umjetne inteligencije kao temeljnog problema dvadeset i prvog stoljeća, no usprkos trenutnoj situaciji, zbornik o kojemu je riječ i dalje pokušava pomoću Marxa produbiti pojam humanizma. Dakle ovaj zbornik treba podržati jer s jedne strane imamo nešto što po Paićevom sudu treba odbiti, kao što je to analogija Hitlera i Marxa, odnosno to što se Marxa krivi za uspone totalitarističkih režima dvadesetog stoljeća, dok s druge strane imamo ono što treba prihvatiti, a to je kritika, Marxovim sredstvima, totalitarističkih režima dvadesetog stoljeća. Sve u svemu, ovaj je zbornik, kao i svaki drugi, ovdje da pokaže koliko je nužno kritički čitati tekstove, ali i približiti mlađim generacijama autore koje nisu čitali.

Višićev govor ticao se Marxove relevantnosti danas. Odnos prema Marxovu mišljenju Višiću smatra dvojakim; prema suvremenom kapitalizmu, on je stvar povijesti jer se na njega gleda romantizirano. Drugo gledište je izjednačavanje Marxove humanističke misli s njezinom parcijalizacijom i instrumentalizacijom u političke svrhe. U svakom slučaju, oba gledišta negiraju Marxovu misao, pri čemu to prvi čine iz neznanja, a drugi svjesno, pritom brišući ideje emancipacije i humanizma. Usprkos tim dvama slučajevima, odnosno bilo da namjerno ili slučajno žele obezvrijediti Marxa, trebamo sačuvati ono najvrijednije što nam je ostavio, a to je čovjekoljublje i istinski humanizam te vjera u svijet za čovjeka.

Zadnji govornik bio je Sunajko, kratko se referirao na Paića o usporedbi Hitlera i Marxa demantirajući takve usporedbe jer

ono što je Marx htio nema veze s elitizmom, kao što je to slučaj kod desnice, odnosno prestižem za samo jednu, odabranu rasu/klasu. Marxova misao je, s druge strane, egalitarna.

Augustin Kvočić

Tribina *Inicijative za Feministički Filozofski*

ROD I SPOL

Filozofski fakultet u Zagrebu, 2018.

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 6. lipnja 2018. godine u 20 sati u dvorani D-VII održana je tribina pod nazivom *Rod i spol* u organizaciji Inicijative za feministički filozofski. Na tribini su sudjelovale dvije redovne profesorice s Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta, dr. sc. Željka Kamenov i dr. sc. Nataša Jokić-Begić, i filozofkinja s Instituta za društvena istraživanja i profesorica dr. sc. Ana Maskalan, a raspravu je moderirala Andrea Anđelić.

Uvodno izlaganje imala je profesorica Kamenov, koja je započela navodeći distinkcije Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) između roda i spola. S jedne strane spol je definiran kao trajna i nepromjenjiva biološka kategorija čije elemente čine muško i žensko. Nasuprot tome rod je određen kao kategorija ovisna o kulturi i koja je stoga promjenjiva između različitih kultura, a rod sačinjavaju muškarac i žena (ako pretpostavimo da je rodna podjela binarna). Korištenje pojma roda u društveno-humanističkim znanostima u usponu je od 1983, dok se spol koristi kontinuirano. Distinkciju između roda i spola uvažavaju sve discipline kojima su ljudi predmet proučavanja, poput psihologije, sociologije, zdravstva, medicine i pravne i sudske prakse. Profesorica je ustvrdila da su glavne razlike između muškaraca i žena primarno društvenog i kulturalnog podrijetla te da je među muškarcima i ženama ljudske vrste teško pronaći isključivo biološke razlike. Nakon toga profesorica je navela četiri različita shvaćanja pojmova rod i spol koji se javljaju u literaturi:

1. spol kao znanstveno arhaični termin
2. međusobna zamjenjivost roda i spola
3. odvojenost roda i spola kao kategorija
4. rod kao sveobuhvatni pojam koji uključuje i biološke i sociološke aspekte.

S obzirom na (3), profesorica Kamenov iskoristila je analogiju s vješalicom za kapute gdje spol ima ulogu vješalice, a rodna uloga

funkciju sličnu kaputu koji se mijenja u odnosu na društveni kontekst. Granica između roda i spola prema ovom shvaćanju nije baš najjasnije određena jer je teško odvojiti koja ponašanja proizlaze iz biologije, a koja iz socijalizacije te njena upotreba često zrcali stavove i implicitne vrijednosti istraživača koji ih koriste. Među navedenim shvaćanjima profesorica je izrazila preferenciju prema (4) i rekla da je to shvaćanje najšire prihvaćeno od četiriju navedenih. Iako se konvencionalno spol i dalje zadržava kao odrednica samo bioloških i fizioloških razlika, dok pod rod potpada sve ostalo.

Zatim je prešla na razmatranje nekih drugih pojmova koji proizlaze iz razlikovanja roda i spola. Prvo među njima tiče se rodni uloga. Rodne uloge kulturalna su očekivanja o prikladnim ponašanjima s obzirom na spol, pri čemu se tradicionalno maskulinitet veže uz izraženiju instrumentalnost, a feminitet uz istaknutiju ekspresivnost u osobnosti. Međutim, empirijska istraživanja pokazala su da je distribucija tih osobina skoro podjednako zastupljena, iako određene male stope razlika zaista prevladavaju. Nakon toga adresirala je pojam rodnog identiteta koji je predstavljen s obzirom na vlastitu percepciju i identificiranje u djetinjstvu i odrasloj dobi. U djetinjstvu se rodni identitet svodi samo na to da dijete za sebe zna kojeg je spola, dok u odrasloj dobi rodni identitet označava subjektivni stupanj u kojemu se osoba vidi maskulinom ili femininom, a u oba slučaja dio je sveukupnog pojma o sebi.

Drugo izlaganje održala je profesorica Maskalan, koja je započela konstatirajući da se rod trenutno u javnom diskursu najčešće prikazuje kao zla konstrukcija feministica i agenda gej i trans zajednice, što je usporedila s mnoštvom sličnih teorija zavjera koje možemo pronaći u opticaju. Ipak, taj isti rod u društvenim je istraživanjima već više desetljeća uvriježen pojam. Zatim je istaknula par teza koje je dalje u izlaganju obrazložila, a koje se tiču toga da znanost kao aktivnost ne posjeduje potrebnu snagu za iskorjenjivanje društvenih predrasuda, da su društveno-humanističke znanosti u jednako nezavidnom položaju jer se promjena najčešće percipira kao nepoželjna te da kritičare roda ne muči znanost o rodu nego njegova politizacija. Prema profesorici Maskalan, znanstveni pojam roda daleko je od idealnoga i predmet je brojnih rasprava u kojima se ističu sociološki i antropološki

vidovi, ali ono zajedničko svih prisutnih gledišta o rodu je da je to određena društvena konstrukcija koja ipak ima neke veze s biologijom. Kako bi istaknula društvenu uvjetovanost i ograničenost roda, navela je neke od primjera iz društava u kojima postoji tri ili više rodova. Primjerice, trinaest rodova prisutnih u tajlandskom društvu ili u Indiji, gdje postoji treći rod nazvan *hidžre* u kojemu se nalaze različite rodno netradicionalne osobe koje žive u relativnoj izolaciji od ostatka društva. Nama je najbliži primjer običaj tzv. *virđžinija* u Crnoj Gori, koje su rođene kao djevojčice, ali su zbog manjka muškog nasljednika u obitelji odgajane kao muškarci da bi pazile na svoje imanje. Također je, u svrhu prikazivanja manjka univerzalnosti među glavnim bihevioralnim značajkama tradicionalnih binarnih rodnih sustava, navela poznat primjer antropologinje Margaret Meade plemena Chambri u kojima su žene na glasu kao arsetivne i praktične, a muškarci većinu vremena provode na uljepšavanje i međusobno ogovaranje. Uz to navela je primjer Irana, u kojemu se žene također percipiraju kao praktične i proračunate, dok muškarci ispoljavaju osobine emotivnosti i intuitivnosti. Preispitivanje uvriježenih rodnih uloga u bilo kojem društvu doživljava se kao opasan pothvat jer su te iste rodne uloge i njihove međusobne razlike rijetko kada neutralne, što dovodi do društvene stratifikacije koja sankcionira različite odnose moći čije se preispitivanje može kositi s interesima dotičnih grupacija.

Što se tiče mogućeg objašnjenja rodnih razlika, isključive pozicije koje se izvode iz biologizma ili kulturalizma unutar znanstvene zajednice slabo su prihvaćene, ali zato nalaze publiku u širim, neakademske krugovima pa ponekad i među određenim znanstvenicima. Kao primjer biologističkog presezanja spomenula je teoriju koja proizlazi iz operacionalizacije ljudskog metabolizma, a prema kojoj su žene po prirodi pasivne jer imaju anabolički metabolizam, a katabolični su muškarci aktivni, što im dodjeljuje privilegiju javnog djelovanja, dok žene radi svojih svojstava nisu prikladne za političku aktivnost i općenito društvena prava. Drugi primjer navodi iz Freudovih spekulacija o izvorima rodnih razlika prema kojima je ženin nedostatak penisa uzrok koreliranog nedostatka ikakvog značajnijeg povijesnog postignuća. Takve neosnovane biologističke generalizacije nisu se koristile samo za podjarmljivanje žena i opravdanje njihova

držanja kao građana drugog reda, nego su također imale neželjene posljedice i na mušku populaciju koja se zbog tobožnje prirodne agresivnosti često gledala kao podobna za topovsko meso. Profesorica Maskalan završila je svoje izlaganje dvama povezanim apelima, od kojih je jedan taj da biologiju prestanemo doživljavati kao našu sudbinu jer ona ne može biti opravdanje društvenih nepravdi, a drugi to da rod vrijedna analitička kategorija nije samo brana protiv znanstvene gluposti, nego i protiv društvene te da iako je znanstvenu glupost moguće preživjeti, za onu društvenu to nije tako lako.

Posljednje izlaganje na tribini profesorica Jokić-Begić započela je ponovljenom zabrinutošću koju je dijelila i s ostalim izlagačicama na tribini, a koja upozorava da ne postoji nešto takvo kao sterilan prostor u društvenim istraživanjima upravo zato što vrijednosne pristranosti istraživača oblikuju načine na koje postavljaju pitanja, što zatim utječe na formulaciju različitih koncepcija koje iz njihovih istraživanja proizlaze pa stoga nečija apriorna averzija spram pojma roda također nosi i teorijske posljedice na njegovo bavljenje tim pojmom. Zato je različito pričamo li o rodu na Filozofskom fakultetu, Katoličko-bogoslovnom fakultetu ili pak na medicine, kao i pričamo li o rodu u Zagrebu, Osijeku ili San Franciscu, dok je jedna molekula vode ista gdje god da bilo govora o njoj.

Profesorica Jokić-Begić zatim je govorila o svom iskustvu s transspolnim i transrodnim osobama iz perspektive kliničke psihijatrice razdoblju od devedesetih do danas. Naime, doktorica se prisjetila kako se devedesetih mislilo da su takvi fenomeni slučajni psihoze, što pripisuje tadašnjem manjku literature i njenog poznavanja. Osvrnula se na to kako prevladavajuće norme obogaćuju, ali i iskrivljuju našu sposobnost percepcije i razumijevanja različitih fenomena pa je tako ustvrdila da bi u zamišljenom slučaju kada bi duhovi naših prabaki ušli u ovu dvoranu, one sve mislile da u njoj sjede samo muškarci jer iz njihove perspektive poštena žena nije imala što raditi na takvome mjestu preko tjedna i pogotovo u to doba.

Nakon toga profesorica je prešla na teorijski dio svog izlaganja, pri čemu je prvo definirala transrodnost kao neusklađenost roda i spola koja može uzrokovati rodnu disforiju, tj. nezadovoljstvo i osjećaj manjka mogućnosti za identifikacijom s

očekivanom rodnom ulogom. Rodna disforija kod različitih se transrodnih ljudi pojavljuje u različitim intenzitetima i za sada tek jedan manji broj transrodnih ljudi, oko 30%, odlučuje se podvrgavati operacijama promjene spola, tj. postaju ne samo transrodni nego i transspolni. Što se tiče dostupnih statističkih podataka o transrodnim osobama, unatoč očekivanim poteškoćama pri prikupljanju tih podataka, iz dostupnih istraživanja i njihovih ekstrapolacija možemo zaključiti kako je do danas otprilike 1 : 30.000 muškaraca i 1 : 100.000 žena, tj. omjer transrodnih muškaraca i žena bio 3 : 1; u zadnje vrijeme taj odnos približava se omjeru 1 : 1. Također, istraživanja pokazuju da rodna disforija u jednakom omjeru pogađa i homoseksualne i heteroseksualne osobe. O pitanju nekog uzročnog mehanizma koji bi bio odgovoran za njeno nastajanje, profesorica je ponudila nekoliko bioloških razloga poput nasljeđa, utjecaja spolnih hormona u trudnoći zbog čega se mozak muškog fetusa ne razvija u skladu sa svojim kromosomskim predispozicijama nego ostaje u svom početnom, odnosno ženskom stanju, i intersticijskih jezgri striji terminalis. Potom je navela primjere iz antičkih društava u kojima je, za razliku od najvećeg dijela povijesti naših zapadnih kršćanskih društava, postojala rodno nebinarna podjela. Tako je Izrael imao šest rodnih kategorija, dok su stara Grčka, Egipat i Mezopotamija imale po tri rodne kategorije. S druge strane, za razliku od ustaljenih zapadnih shvaćanja, postmoderni društvo vraća se nebinarnim shvaćanjima. Također je spomenula neobičnu praksu među Inuitima gdje se uzima da im duhovi govore o deziniranom rodu djeteta prije njegovog rođenja, a onda ga roditelji prema tom naputku duhova odgajaju.

Nakon triju izlagačica pozvan je i četvrti gost izlagač, transrodni muškarac, koji je pričao o svojim iskustvima o početcima otkrivanja svoje transrodnosti, nošenju njome, svoje tranzicije i hormonalne terapije te općenitom dojmu unutar svoje okoline i prijatelja, za koju je rekao da ih uopće ne doživljava kao ljude nekih takozvanih otvorenih svjetonazora već jednostavno kao normalne ljude te da se i oni sami tako doživljavaju.

**Augustin Kvočić,
Karlo Mikić**

POLOŽAJ ŽENA U MONOTEISTIČKIM RELIGIJAMA¹

Filozofski fakultet u Zagrebu, 2019.

U srednjoj sam školi jednom čuo priču o tome kako su izgledali ratovi supsaharskih plemena u pretkolonijalno doba. Dva bi se plemena našla, svako sa svoje strane rijeke, par sati mahali kopljima i vrištali jedni na druge, sve dok jedno od plemena ne bi ustrašeno napustilo rijeku. Drugo bi se pleme tada smatralo pobjednikom. Rijetko bi se bilo što promijenilo kao posljedica ovih sukoba, a povremeno bi čak oba plemena pomislila da su pobijedila. Tako bi neki stradali kad bi pogrešno pretpostavili da su u naderavanju osvojili neki teritorij na kojem bi pronašli svoje protivnike mirno sakupljene oko vatre i ubrzo primili donedavno bezopasna koplja u leđa. Tek sam mnogo kasnije saznao da je ova pričica sa sata geografije ustvari iskrivljeni izvadak iz *2001.: Odiseja u svemiru*, no nikada se nisam uspio odviknuti od toga da počesto vidim koplja tamo gdje su samo iskrivljena lica i izderavanje.

U SAD-u se još davno, a i šire nešto nedavnije, pojavio trend prezentiranja desnih stavova na akademskim institucijama na provokativan način. Cilj je izazvati negodovanje progresivnije orijentiranih polaznika fakulteta i predavača, po mogućnosti ih natjerati na protest ili opstruiranje održavanja tribine, govora ili čega već sličnog, pa protest prikazati kao nerazumno ograničavanje slobode govore ili jednostavno nevoljkost ili nesposobnost ljevice da sudjeluje u debati. Odnedavno se u SAD-u, uglavnom zahvaljujući dobrom radu njihovih novinara i interesu naroda za političke i društvene teme, sve više govori o tome da se borba za slobodu govora i slobodna razmjena mišljenja, unatoč tome što su vrijedni ciljevi jednog demokratskog društva, često koriste kao paravan za švercanje ekstremnih ideja u *mainstream*,

¹ Cijela snimka tribine, 1. dio na: <https://www.facebook.com/watch/?v=715946868802689>, 2. dio na: <https://www.facebook.com/watch/?v=675948619475049>

nakon čega se iznenada pojavljuje podosta dobre volje za suzbijanje suprotnog govora.²

Trendovi do naših predjela Europe putuju sporo. Dana 7. ožujka 2019. (30. adar I 5779., 30. džumadel-uhra, 1440. h. g.), dan prije Međunarodnog dana žena, na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu Udruga studenata Filozofskog fakulteta *Virtus* organizirala je tribinu *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama*. Pozvani su govornici bili rabin Kotel Da-Don, predavač na FFZG-u i rabin židovske zajednice Bet Israel; don Damir Stojić, salezijanac i studentski kapelan Grada Zagreba poznat po kontroverznim izjavama o ženama;³ te imam Mirza ef. Mešić, imam u Islamskom centru Zagreb i predavač povijesti islama u Zagrebačkoj medresi.

Na tribini se iz očitih razloga pojavio i popriličan broj prosvjednika, progresivnije nastrojenih studenata i predavača s Fakulteta, kao i nekih članova Radničke fronte. Smjestili su se u zadnje redove prostorije s transparentima. Kao što su mediji pisali u ožujku,⁴ izlaganje trećeg govornika, Mirze Mešića, prekinuto je nakon što su prosvjednici povicima reagirali na njegovu primjedbu kako jednakost između muškarca i žena nije prirodna i nije normalna.⁵

Sva su tri predstavnika velikih abrahamskih religija uz očito problematične komentare poput ovoga ponudili i argumente koji bi mnogim ljudima, pogotovo onima koji su konzervativniji ili

² Npr. <https://www.theguardian.com/news/2018/jul/26/the-free-speech-panic-censorship-how-the-right-concocted-a-crisis> za opći pregled ovog fenomena.

³Npr. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/don-stojic-zene-ce-odgovarati-pred-bogom-zbog-zavodjenja-muskaraca/2067419.aspx>
<https://www.index.hr/vijesti/clanak/don-damir-stojic-vjera-od-zene-trazi-da-obavlja-svoje-staleske-duznosti/2000852.aspx>
<https://www.24sata.hr/news/don-stojic-budite-cedne-jer-svaki-decko-zeli-takvu-curu-616516> itd.

⁴ Npr. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/don-stojic-musliman-i-zidov-na-faksu-pricali-o-zenama-stojic-nije-bio-najgori/2069293.aspx>

⁵ *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama* 1. dio, 47:53

religiozni, mogli biti uvjerljivi. Jasno je po izboru primjera i propisa, barem u izlaganjima prije debate, da su se sva trojica potrudili obraniti od na tribini neizrečene feminističke kritike abrahamskih religija, naime da imaju poprilično seksističke pretpostavke u bazi svojih moralnih propisa. Svoje su religijske sustave pokušali prikazati kao da ženama daju povlašteno ili zaštićeno mjesto. Na taj tip argumenata vrijedi odgovoriti jer ono u čemu su promašeni ukazuje na rašireno fundamentalno nerazumijevanje toga što odnos prema ženama u ovim religijama čini seksističkim.

Dobar dio svih triju izlaganja, a posebice rabina Da-Dona i don Stojića, bio je posvećen nizanju primjera koji pokazuju kako je žena visoko vrednovana unutar judaizma, kršćanstva i islama. Rabin je ustvrdio⁶ kako zbog toga što tek kad je žena stvorena od muškarca, on dobiva ime Adam – čovjek, te je stoga muškarac potpun kao čovjek tek uz ženu. Don Stojić je pak nizao primjere važnosti pojedinačnih žena i žena općenito u Bibliji, npr. poštovanje koje je Isus izražavao ženama u Bibliji, incident s bludnicom, pretpostavku da se stvara od manje savršenog k savršenijem te da je žena kao drugostvorena stoga savršenija od muškarca, itd. Imam Mešić, na primjer, navodi da je žena posebna, izdvojena, jer je njoj posvećena cijela jedna sura u Kur'anu (an-nisā), dok muškarcima nije posvećena posebna sura. Ovi argumenti govore isključivo o izdvojenosti žene ili poštovanju koje se osjeća prema njoj, no malo o njenom statusu. Na primjer, an-nisā koju imam Mešić spominje da bi obranio povlašteni status žena u islamu sadrži i sljedeće:

„i [ne smijete uzimati] udate žene, osim onih koje zarobite [u ratu];“

Sura An-Nisā, Ajet 24

⁶ Referirajući se na rabina mjestimice ću umjesto snimke tribine koristiti citate iz njegovog rada *Uloga žene u židovskom braku u starozavjetnim spisima Biblije, u židovskome pravu i u rabinskoj literaturi* iz 2018. godine (dalje Da-Don (2018)), koji je sadržajno više-manje isti kao rabinovo izlaganje, iako nešto širi i iscrpniji. Rad je dostupan na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=306720

„Muškarci vode brigu o ženama zato što je Allah dao prednost jednima nad drugima i zato što oni troše imetke svoje. Zbog toga su čestite žene poslušne i za vrijeme muževa odsustva vode brigu o onome o čemu trebaju brigu voditi jer i Allah njih štiti. A one čijih se neposlušnosti pribojavate, vi posavjetujte, a onda se od njih u postelji rastavite pa ih i udarite; a kad vam postanu poslušne, onda im zulum ne činite! – Allah je, zaista, uzvišen i velik!”

Sura An-Nisā, Ajet 34⁷

Izdvojen status, čak i veličanje, apsolutno je pomirljivo s moralnim sustavom koji opravdava nasilje i podjarmljivanje. Čak i kad bi žena imala visok status u abrahamskim religijama, to nam ne govori puno o njenom stvarnom statusu.⁸

Nadalje, argumenti poput onog o potpunosti Adama tek kraj Eve problematični su i jer vrijednost i status žene definiraju u odnosu na muškarca. Žena je vrijedna jer je korisna/poželjna muškarcu. Ovo se najčišće odražava u argumentu don Stojića, koji tvrdi da je žena *pomoć*.⁹ Istina, pomoć je jedan od pridjeva koji se koristio za Boga, tvrdi don Stojić, ali teško je oteti se dojmu da svodenje žene na pomagačicu muškarca ponešto oduzima od njene autonomije ili mogućnosti da pokušava dostići vlastite ciljeve. Slični se problemi javljaju u brojnim situacijama u kojima govornici veličaju ženu jer je majka ili odgojiteljica. Cijenjenje uloge majke ili odgojiteljice samo po sebi nije problematično. Ipak,

⁷ Primjere iz Kur'ana koristim jer su najočitiji. Kur'an se ne izdvaja posebno seksizmom u odnosu na Toru ili Bibliju, ali se izdvaja jasnoćom izraza.

⁸ Ostale pošalice: *Ženo, remek-djelo stvaranja, majko čovječanstva, izuj mi čizme.*

⁹ *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama* 1. dio, 26:14. Valja napomenuti da don Stojić priznaje da opisivanje žene kao *pomoći* zvuči loše na hrvatskom, no tvrdi da je to u originalu ljepši opis, jer je *pomoć* jedan od Božjih atributa.

u abrahamskim se religijama žena nerijetko reducira u potpunosti na svoju ulogu majke.

Ako se odmaknemo od više ili manje problematičnih razmatranja vrijednosti žene ili poštovanja žene, prelazimo na uloge, dakle prava i obaveze koje abrahamske religije ženama dodjeljuju. To se donekle nadovezuje na ranije razmatranje reduciranja žene na majku, ženu, kućanicu. Kao što je i bilo za očekivati, žena kao majka, menstruacija, trudnoća, itd. više su se od ičega drugoga navodile kao posebnosti i definirajuće karakteristike žene. No možda se uloge koje se dodjeljuju ženi najjasnije vide u zaključku don Stojića, koji ženi u okviru crkve pripisuje sljedeće četiri uloge:¹⁰

1. evangelizacija, poučavanje vjere
2. prenošenje života – žena kad rodi dijete najbližnja je Bogu
3. odgoj u obitelji
4. učiti čovječanstvo kako ljubiti.

Prva i četvrta točka vezane su uz odgoj djece. Druga je vezana uz trudnoću. Četvrta ne zvuči problematično dok ne razmotrimo sljedeće: pozadinska je empirijska pretpostavka dijela obaveza žene i prema ženi u abrahamskim religijama da je žena krhka, slaba i nerazumna. Njena uloga da uči ljubiti proizlazi iz ovih njenih karakteristika, kao i obaveza da se na nju obraća posebna pažnja, da je se ne rastužuje. Tako, recimo, rabin u svome radu citira:

„Rekao je Rav: Neka čovjek uvijek pazi da ne povrijedi svoju ženu, jer se žene brzo rasplaču i lako ih je povrijediti” (BT 1961, Bava mecia 59a; s aram. prev. K. D.). (citirano u Da-Don (2018), str. 162)

To je možda najvažnija seksistička pretpostavka u bazi abrahamskih religija: za ženu se pretpostavlja da je slabija od muškarca, ali ne samo, kako imam kaže, po tome što ne može

¹⁰ *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama* 1. dio, 35:27

trčati kao Usain Bolt nego i po svom razumu. Obaveze i prava se ženi dodjeljuju pod pretpostavkom da njen um i osjećaji ne mogu savladati iste zadaće kao muškarčevi.

Određena dostignuća kojima su se trojica govornika pohvalila unutar svojih religija također ukazuju na problem razmatranja ženskih prava. Efendija Mešić i rabin Da-Don naveli su ranu instituciju razvoda (od početka islama, od 11. st. za judaizam) kao argument u prilog korektno dodjele prava ženama u njihovim dvjema religijama. Rabin je spominjao i ketubu, stari židovski ekvivalent predbračnog ugovora u kojemu se ženi garantira neka svota u slučaju razvoda. Imam je spominjao uvođenje prava žena na nasljeđivanje u islamu, kojeg nije bilo među politeističkim Arapima. Valja primijetiti da su svi navedeni primjeri davni i vezani uz ženska prava koja se u današnje vrijeme podrazumijevaju. Religijske zajednice mogu s obzirom na neko vrijeme biti progresivne o pitanju ženskih prava, a s obzirom na neko drugo ne. Većina prava osiguranih ženama koje trojica govornika navode kako bi prikazali svoje religije kao da pogoduju ženama u modernim se društvima podrazumijevaju, a ne odgovaraju na moderne zahtjeve za ravnopravnošću spolova: jednakost plaća, jednakost prilika za obrazovanje, smanjenje pritisaka vezanih uz izgled i mladost na žene, eliminacija muškog osjećaja prava na seks, reduciranje obiteljskog nasilja (u kojemu su većina žrtava žene), reduciranje trgovine ljudima (u kojoj su žene većinom roba), reduciranje stigme protiv prostitucije i eliminiranje prihvaćanja viktimizacije seksualnih radnika bez osude, itd. U osnovi, abrahamske su religije možda nekada nudile ženama omjer prava i obaveza koji bi im bio prihvatljiv, ali sekularni svjetonazori nude sve što se podrazumijeva i u modernom zdravom razumu i u religijskim sustavima, i povrh toga još.

Govornici su kritizirali i način na koji moderno društvo tretira žene u usporedbi s nekim prošlim vremenima. Kotel Da-Don osvrnuo se na činjenicu da se svaki drugi ili treći par danas razvodi, što je slučaj i u Hrvatskoj i u Europi i u sekularnom dijelu

Izraela.¹¹ I drugdje se osvrnuo na porast rastava i na izloženost žene nasilju u modernom društvu.¹² I Mešić na jednom mjestu komentira traumu razvoda, pitajući publiku jesu li je doživjeli.¹³ Neću nadugo komentirati kako je suludo da su i rabin i efendija toliki dio govora utrošili na pravo na razvod da bi onda skočili na njega kao na veliko zlo. Ipak, treba napomenuti da su čak i tvrdnje o traumi ili negativnosti razvoda sulude ako se razvod ne uzima kao *a priori* zlo.¹⁴ Apsolutno treba priznati da razvodi načelno imaju mjerljive dugoročne negativne efekte.¹⁵ Ipak, razvodi su relativno novi fenomen. Negativni efekti koje mjerimo relativno su malo izraženi,¹⁶ a veća razina razvoda povezana je s ekonomskim uvjetima para i prisutnošću stresora.¹⁷ Veće bi razine razvoda mogle biti refleksija težeg ekonomskog statusa ljudi više nego načelnog manjka poštovanja među partnerima. Što se nasilja protiv žena tiče, ono ne raste značajno u zadnje vrijeme, bar ne na Zapadu. Ono što svakako raste jest spremnost institucija da sakupljaju točne podatke o učestalosti nasilja nad ženama i voljnost žena da priznaju da su napadnute. Ne raste nasilje. Smanjuje se sram žrtava i povećava količina podataka.¹⁸ No čak i

¹¹ *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama* 1. dio, 16:05

¹² „Položaj obitelji u zapadnome svijetu sve više opada, a o tome ponajprije svjedoči visok postotak rastava i obitelji s jednim roditeljem, porast broja silovanja i nasilja u obitelji te spolnih devijacija.” (Da-Don (2018), str. 142) Na *spolne devijacije* neću se osvrtni.

¹³ *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama* 2. dio, 13:55

¹⁴ Ne tvrdim da govornici ne vide razvod na ovaj način, nego samo da ako je argumentu pružena drugačija empirijska pozadina, vjerojatno će uvjeriti manji broj sugovornika.

¹⁵ Npr. J. S. Wallerstein, „The Long-Term Effects of Divorce on Children: A Review”, *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, Volume 30, Issue 3, svibanj 1991, str. 349–360, dostupno na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0890856709645500>

¹⁶ Npr. <https://www.mdrc.org/publication/effects-marriage-and-divorce-families-and-children>

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ „Availability of data on violence against women has increased significantly in recent years. Since 1995, more than 100 countries have conducted at least one survey addressing the issue. More than 40 countries conducted at least two surveys in the period between 1995 and

kada bi bilo istina da nasilje nad ženama raste u moderno doba, veliko je pitanje bi li veća pobožnost pomogla da se ono smanji. Najreligioznije su države bar trenutno ujedno i one u kojima su stope nasilja najviše.¹⁹

Nekoliko je puta spomenut i demografski deficit te kako bi on bio manji kad bi žene više rađale.²⁰ Ne bi. Hrvatsku je od ulaska u Europsku uniju napustilo preko 300.000 radno sposobnih ljudi.²¹ Da se rađalo dvostruko više ljudi, Hrvatsku bi od ulaska u Europsku uniju napustilo preko 600.000 radno sposobnih ljudi. Ekonomski faktori koji ljude prisiljavaju da iseke slični su kao ekonomski faktori koji ljude prisiljavaju da imaju manje djece. Malotko je spreman roditi djecu ako nije siguran hoće li im za deset godina moći osigurati školovanje i krov nad glavom.

Tijekom rasprave često se ponavljalo i nekoliko problematičnih refrena. Rabin Da-Don nekoliko je puta spominjao da nitko nikoga ne pokušava konvertirati, da svaka zajednica ima pravo odrediti muško-ženske odnose onako kako smatra da je ispravno, a da pojedinci mogu slobodno odabrati žele li biti dio zajednice ili ne. Imam Mešić nekoliko se puta branio od kritika i loših reakcija tvrdeći da samo govori o propisima islama. Mada je načelno razumljivo zastupati stajalište da se pravila o odnosima muškaraca i žena koje propagira određena religija odnose samo na članove te zajednice, a da članovi mogu slobodno odabrati žele li im se pokoriti ili ne, ima nekoliko razloga zašto to nije legitiman kontraargument u ovom slučaju. Prvo, kao što sam gore pokazao, stavovi koje zastupaju ove religije zasnivaju se i na određenim

2014, which means that, depending on the comparability of the surveys, changes over time could be analysed." Na: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures>

¹⁹ Npr. <https://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-1101-zuckerman-violence-secularism-20151101-story.html>, simpatičan novinarski prikaz ove činjenice.

²⁰ *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama* 2. dio, 15:39 na: <https://www.facebook.com/watch/?v=675948619475049>

²¹ <https://www.vecernji.hr/vijesti/348-000-radno-sposobnih-iselilo-se-iz-hrvatske-u-druge-clanice-eu-1249267>

tvrdnjama o svijetu koje mogu biti točne ili netočne. Na primjer, žene mogu ili ne moraju biti inherentno krhkije od muškaraca. Ako, na primjer, žene nisu značajno osjetljivije od muškaraca kada ih se odgaja na isti ili vrlo sličan način odgoju muškaraca, onda je tvrdnja na kojoj se zasniva dio ovih stavova jednostavno neistina. Dakle, sve religije u pozadini svojih moralnih propisa tvrde i nešto empirijsko o prirodi muškarca i žene, što može biti (a ja tvrdim da i je) netočno. Drugo, određene odluke u odgoju mogu ograničiti slobodni izbor pojedinaca, čak i kada se na površini tako ne čini. Recimo, ako pojedinci nisu svjesni mogućnosti koje su im otvorene, ograničava im se sloboda izbora. Recimo, ako uloge koje se dodjeljuju ženi umanjuju vjerojatnost da će se ta žena obrazovati, ta će žena imati i manju vjerojatnost sagledati mogućnosti koje ima u životu i odabrati ono što joj najviše odgovara. Treće, ljudi ne biraju u kojoj su zajednici rođeni. Zbog činjenice da uskraćivanje informacija ili obrazovanja može rezultirati ograničavanjem slobode, može se dogoditi da je osoba pod ozbiljnim društvenim pritiskom ili jednostavno nekim ograničavajućim sustavom odgoja bude spriječena da odabere nešto što bi u drugoj situaciji željela.

Dakle, načelno gledano, argumenti triju religija o tome da su žene i muškarci ravnopravni, ali različiti padaju iz sljedećih razloga:

1. Velik dio ponuđenih argumenata govore o tome kako se žene vrednuju, a ne kako prava i obaveze koje im se pripisuju ograničavaju ili ne ograničavaju njihove izbore.
 - 1.1. Često se vrijednost žene procjenjuje s obzirom na njenu korisnost muškarcu.
 - 1.2. Često se i pri veličanju žene njena uloga svodi na ulogu majke, a ostali aspekti njene osobe zanemaruju.
2. Prava koja abrahamske religije osiguravaju ženi nisu (niti mogu iskreno biti prezentirana kao) sumjerljiva njenim obavezama ili bolja u odnosu na mnoge alternative u sekularnom moralu.
 - 2.1. Neka su prava zasnovana na pretpostavci da je žena slaba ili nerazumna, čime je se podcjenjuje.
 - 2.2. Neka su postignuća različitih religija u domeni ženskih prava pozitivna u povijesnom kontekstu, ali se

podrazumijevaju u današnjem svijetu i nisu ono što se traži kada se zahtijeva ravnopravnost muškaraca i žena.

3. Pretpostavka da su ljudi, kada su religiozni, moralniji i korektniji prema ženama nema osnovu ni u čemu osim u čestim predrasudama zasnovanim na nepotpunim podacima.
4. Pretpostavka da su religijska moralna pravila nešto što se slobodno odabire i stoga ne govore ništa obavezujuće o drugim moralnim zajednicama djelomično je, ali ne potpuno točna. Religijska moralna pravila ako su seksistička mogu kroz odgoj ograničiti mogućnosti osoba koje su rođene unutar određenog religijskog sustava.

Svi ti prigovori mogli su u mirnoj debati biti upućeni rabinu, donu i imamu. Mada sumnjam da bi promijenili mišljenje ijednog od njih trojice, ukazali bi na probleme koji proizlaze iz tog tipa obrane religijskih sustava od feminističke kritike. Ako je čitatelj imalo upoznat s člancima i izvještajima koji su popratili tribinu u ožujku, svjestan je da do takve debate nije došlo. Većina drugog sata tribine, dakle vremena posvećenog raspravi, provedeno je u naderavanju, izvikivanju doskočica, raspravama o tome što potpada, a što ne potpada pod slobodu govora, o tome što je prihvatljivo, a što neprihvatljivo izlagati na Filozofskom fakultetu itd. Dijelile su se etikete homofobije, seksizma, govornici su izjavljivali svoju pripadnost marksističkoj školi misli, skandiralo se, a rabinu Kotelu Da-Donu je ni manje ni više nego tri puta spomenut holokaust, valjda kao retorička strategija šokiranja debatnog protivnika u svrhu pobjede.

Prosvjednici su također nekoliko puta prekidali govornike u raspravi uzvicima poput *Živjela menstruacija!* (na Mešićevo objašnjavanje ograničavanja ženskih obaveza u vrijeme menstruacije u islamu)²² ili *[Izašla je studija] o pedofiliji! [Otkrili su] da vas ima masu!* (na Stojićev pokušaj izlaganja studije o fertilitetu katolika).²³ Načelno se od prosvjednika čulo puno zgražanja, puno izjava o licemjerju Da-Dona zbog podupiranja religijske reakcionarne retorike koju su prosvjednici smatrali

²² *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama* 2. dio, 30:30

²³ *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama* 2. dio, 39:20

ekvivalentom nacističke ideologije [sic!], puno imenovanja homofobije i mizoginije, izjava o tome kako nema nijedne žene na panelu, izjava o tome kako Filozofski fakultet nije prikladna institucija za ovaj tip tribine itd. Najvažnija je zajednička crta svih ovih tipova argumenata što su svi primarno posvećeni izazivanju reakcije kod istomišljenika ili izbacivanju sugovornika iz ravnoteže, a ne uvjeravanju.

I sa strane izlagača rasprava je ubrzo postala namijenjena uzbuđivanju i zabavljanju istomišljenika, primarno, naravno, zbog don Stojića. Za istaknuti se u takvom tipu nastupa treba samo ne poštivati granice pristojnosti i zdravog razuma, na što je don Stojić opetovano pokazao da je spreman. Vrhunac njegovog *stand-up performancea* došao je relativno rano kao odgovor na pitanje bi li u crkvu pozvao marksista kad smatra da svećenik može govoriti na FFZG-u, na što je bez pardona rekao da bi kako bi ga mogao *srozati u debati* [sic!]. Kada ga se upitalo je li to poziv na raspravu u njegovu crkvu, na prijedlog nekoga iz publike, odgovorio je svom sugovorniku: *Nisi taj kapacitet*, pa uz šanerski osmijeh dodao: *Nice try*.²⁴

Ustvari, don se u ovom tipu debate najbolje snašao. Rabinu Da-Donu i efendiji Mešiću cijelo je vrijeme bilo vidno neugodno, dok se don Stojić razmahivao zingerima.²⁵ Don Stojić relativno je rano naveo da dolazi iz sjevernoameričkog miljea u kontekstu

²⁴ *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama* 2. dio, 6:22

Mada to ni na koji način ne opravdava Stojićevu reakciju, valja napomenuti da je i samo pitanje suludo. Fakultet je sekularna institucija, istina, ali usto i potiče i štiti slobodu izražavanja mišljenja, pa i religioznog. Crkva to nije. Da, obrazovne se institucije drže viših standarda zaštite slobode govora od religioznih ustanova, koje pretendiraju na objavlenu i jedinstvenu istinu. Tu ne postoji reciprocitet niti bi ga trebalo tražiti. Zar bismo tražili jednak odnos prema životinjama u centru za usvajanje i kod mesara? Kontekst puno znači.

²⁵ Mešić je, treba priznati, također imao par zingera. Pri govoru o slobodi žena u moderno vrijeme, recimo, naveo je da su žene slobodne živjeti s muškarcem, same ili, ne dao Bog, sa ženom (parafraziram). Dio se publike nasmijao, dio krenuo vrištati. *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama* 2. dio, 15:08

slobode govora.²⁶ To se vidi i to mu uvelike pomaže. On je svjestan da ne pokušava uvjeriti protivnika, niti mu čak prenijeti informaciju. On pokazuje snagu i brzinu jezika istomišljenicima površnim, ali zabavnim doskočicama, a ispod stola progurava neodgovorene komentare, recimo da se muslimani s nama [sic!] bore u rađanju i da za sada pobjeđuju jer im se rađa više djece.²⁷ Neki u publici odgovorili su skoro pa istom mjerom, recimo Zvonimir Glavaš, koji je na površni komentar efendije Mešića o nemogućnosti žena da počine genocid odgovorio podjednako površnom doskočicom o Biljani Plavšić.²⁸

Kraj toga poštovanja vrijedni pokušaji rabina Kotela Da-Dona da smiri situaciju u sobi i obrani svoju vjeru pred kritikom ili pokušaji imama Mešića (ma kako neiskreni počesto bili) da svoje stavove prikaže kao izraz konsenzusa u islamu, a ne tvrdnje o prirodi čovjeka, izgledaju samo kao pokazivanje slabosti. Jer u ovom tipu debate to i jesu. Ljudi su se na obje strane podijelili u skupine istomišljenika prije no što je debata uopće počela, a onda performansima stvarali pritisak na suprotnu stranu da vide tko će biti slabiji, tko će prije popustiti. Tko će pobjeći s obale rijeke.

Taj tip debate nažalost pogoduje reakciji više nego progresivcima iz dvaju razloga: prvo, progresivci su manjina, a drugo, mnogi progresivni stavovi i analize nisu niti jednostavni niti općepoznati. Jesu li izneseni stavovi mizogini? Neki jesu. Jesu li homofobni? Reakcionarni? Neki jesu. Jesu li zbog toga neprihvatljivi ili nepoželjni? Ja smatram da jesu, no ovakva strategija nikada neće uvjeriti nekoga tko se sa mnom ne bi oko toga složio. Mi koji mislimo da društvo ne treba prihvaćati seksističke i homofobne ideje nemamo luksuz nepreciznog izražavanja i stvaranja pritiska nadglasavanjem. Brak je ustavno

²⁶ *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama* 2. dio, 6:40

²⁷ *Percepcija i uloga žene u monoteističkim religijama* 2. dio, 40:30

²⁸ Na Mešićevu tvrdnju da su žene sućutnije i stoga nemaju mogućnost počinuti genocid, Glavaš je prokomentirao da je to onda ekskulpacija Biljane Plavšić. Ne mislim da je Glavaš u krivu niti da mu argument ne stoji. Ne mislim ni da je uvjerio ikoga tko se s njime već ne slaže.

definiran kao zajednica muškarca i žene.²⁹ Kada župan tuče suprugu, to se treba rješavati unutar svojih obiteljskih odnosa.³⁰ Svaki dan gubimo bitke.

Vještina prepoznavanja seksističkih, homofobnih i reakcionarnih ideja nije raširena u Hrvatskoj. Mišljenje da seksizam, homofobija i reakcionarni konzervatizam nemaju mjesto u civiliziranom društvu je, nažalost, manjinsko mišljenje. Ovakvim odgovorima na provokatorske i površne argumente, koje bilo tko upoznat s najosnovnijim idejama feminizma može srušiti, samo omogućujemo većini stanovnika naše domovine da kritike svojih predrasuda otpišu kao ispade. Nije važno jesmo li u pravu ako to ne znamo pokazati.

Udruga *Virtus* najvjerojatnije je postigla svoj cilj: prezentirala je desne ideje na Fakultetu i dobila snimke vrištavih ljevičara koji odbijaju slušati. Neodlučnim sudionicima i promatračima ova rasprava nije donijela ništa, a desnima je dala municiju. Svaka čast manjini koji su pokušali ponuditi argumente, mirno nešto reći o svom mišljenju ili čak o svojoj vjeri, no na kraju su se samo dva plemena na brdovitom Balkanu našla svako sa svoje strane predavaonice i vikala uzdignutih koplja neka dva sata. Nitko ništa nije naučio i nitko ništa nije promijenio, a oba su plemena mogla otići kući smatrajući se pobjednicima.

Dajan Plačković

²⁹ Obiteljski zakon, članak 12. Dostupan na: <https://www.zakon.hr/z/88/Obiteljski-zakon>

³⁰ <https://www.vecernji.hr/vijesti/kujundzic-milan-nada-murganic-alojz-tomasevic-mara-1219306>

Predavanje u sklopu *Subversive Film Festivala*

Terry EAGLETON: NADA BEZ OPTIMIZMA

Kino Europa, Zagreb, 2018.

Britanski književni teoretičar i kulturni kritičar Terry Eagleton održao je u sklopu 11. Subversive film festivala 17. svibnja 2018. godine predavanje pod naslovom *Nada bez optimizma* u Velikoj dvorani kina Europa. Nadu je razmatrao unutar tradicionalnog kršćanskog okvira, da bi zatim prešao na njezine revolucionarne potencijale.

Nakon par uvodnih šala Eagleton je započeo svoje izlaganje primjećujući naizglednu srodnost ili povezanost nade i optimizma, povezanost koja ideju nade bez optimizma prikazuje kao oksimoron. No, tome ipak nije tako, drži Eagleton. Nada se tradicionalno, još od ranoga kršćanstva, ubraja među vrline, a vrline zahtijevaju racionalno opravdanje, što međutim nije slučaj s optimizmom. Optimizam je za Eagletona inklinacija, habitualni osjećaj, nešto što ne iziskuje refleksiju. Nadu, nasuprot tome, citirajući Paula Ricoeura, поближе određuje kao strast ili žudnju za onim mogućim, koja ne mora i nije uvijek usmjerena prema budućnosti iako je to njeno uobičajeno usmjerenje. U cinizmu kasnoga kapitalizma nadu se proglašava naivnošću, a melankolija se izjednačava s trezvenošću, iako je u mnogim situacijama nadanje, a ne oćajanje, ono koje je realistično. Nada je nužno usmjerena na fikcije kao svoj predmet jer promatra mogućnosti, ali Eagleton drži kako bismo bez te fikcije propali kao realna bića jer nam radikalnost nade dozvoljava da prihvatimo realnost onakvom kakva jest bez da se potpuno pomirimo s idejom o njejoj nužnosti.

Razlikujući nadu još više od osjećaja, Eagleton je označava kao dispoziciju. Ona nije nešto zadano što se pojavljuje po sebi, sličnija je činu obećanja nego osjećanju boli. Poput ljubavi, ona je u kršćanstvu jedna društvena praksa, a ne sentiment. Iako nada može biti praćena različitim osjećajima, ona nije svediva ni na jedan od tih osjećaja. Jedan je od razloga zašto je hvalimo upravo njena voluntaristička crta, sposobnost izabiranja (u postmodernizmu naziremo stav općega plasticiteta, svi navodno

mogu sve što požele, što ga čini plodnim tлом za nadu). Osjećaje, u normalnim situacijama, ne hvalimo ili kudimo – to činimo spram stava koji je zauzet prema njima. Stav koji prati nadu je strpljenje, a ono ju čini performativnom jer joj omogućuje da uvjerenošću nadvlada nesigurnosti. Ta uvjerenost, razumljivo, ne mora odražavati stvarnost. To je odlika onoga što Eagleton naziva tragičnom nadom jer se tragedija bavi onime što uspijeva preživjeti (ako išta) kada je ljudskost potpuno zgažena. Štoviše, Eagleton tragičnu nadu smatra jedinom autentičnom jer s njom čovjek prkosi svim realnim danostima, a njezin voluntaristički karakter postaje najočitiji. Nada osvjetljava i olakšava tragediju jer, parafrazirajući Edgara u *Kralju Learu*, čim možemo reći da je nešto najgore, to već znači da ono to nije jer je ono najgore nijemo i ne može ga se olakšati riječima. Paradigmatski lik tragičnog nadanja je Job, onaj koji polaže povjerenje u nekoga čak i pod prijetnjom smrću.

U posljednjem dijelu predavanja Eagleton je prešao na tematiziranje određenih značajki kapitalizma u vremenu uoči smjene milenija, kada se čini kako ideja o kraju povijesti dominira, a politički i ekonomski liberalizam, tj. kapitalizam, trijumfiraju svjetskom pozornicom. Izgledno je da je *kraj povijesti* uspio jedino u tome da nanovo pokrene povijesna previranja, izazivajući ponovljeno izviranje desnog i lijevog populizma, iako je priklonjenost populusa desnom populizmu očigledno veća. Eagleton pritom kritizira postmodernu ljevicu u njejoj fragmentiranoj borbi s različitim identitarnim vjetrenjačama, dok kapital neometano i dalje upravlja svijetom. Stavovi kao da se klate između dvije, s obzirom na rezultat jednake krajnosti, snage koja ne vidi potrebe za radikalnom promjenom i bespomoćnosti koja ne vidi njenu mogućnost. Eagleton je predavanje završio razmatrajući simbolički kapacitet umjetnosti iz marksističke perspektive doživljene kao slobodnu proizvodnju unutar robovske eksploatacije, tj. kao nagovještaj slobodnoga svijeta koji može pobuditi nadu potrebnu za pokušaj njegova ostvarenja, čak i u trenutnim nezahvalnim prilikama globalno nemoćne ljevice i jačanja pesimizma.

Karlo Mikić

Predavanje

Alan HÁJEK: MOST COUNTERFACTUALS ARE STILL FALSE

Institut za filozofiju, Zagreb

Razmotrimo rečenicu: "Da sam zapeo u dizalu, propustio bih sastanak". Profesor Alan Hájek s Australskoga narodnoga sveučilišta, naime, već neko vrijeme vjeruje i argumentira kako rečenice takvoga oblika gotovo nikada nisu istinite. Radi se o tzv. "irealnim pogodbama" ili "protučinjeničnim kondicionalima" (od *eng.* "counterfactual conditionals"; skraćeni oblik: "counterfactuals". Ovdje ćemo englesku skraćenicu "counterfactuals" prevesti kao: "ireali"), kojima se dosta koristi u suvremenoj analitičkoj filozofiji, često pritom upotrebljavajući i semantiku "mogućih svjetova". Gornjom rečenicom tvrdimo nešto poput: "U većini mogućih svjetova u kojima sam zapeo u dizalu propustio sam i sastanak".

23. svibnja ove godine profesor Hájek na Institutu za filozofiju u Zagrebu održao je izlaganje pod naslovom: "Most counterfactuals are still false" ("Većina irealâ i dalje je neistinita"), u kojem svoj skepticizam po pitanju irealâ brani od nekih prigovora. Prije svega, tvrdi kako ireali većinom nisu istiniti iz barem dvaju općenitih razloga. Prvi je, navodi, činjenica kako živimo u indeterminističkome svemiru. Izrekavši neki ireal, gotovo nikada ne možemo utvrditi koje sve "šanse" (Hájek se koristi engleskom sintagmom "chancy world") ili mogući svjetovi dolaze u obzir. Razmotrimo sada sve moguće svjetove u kojima sam zapeo u dizalu. Je li zaista istina da sam u većini tih svjetova propustio sastanak?

Drugi je razlog gotovo općenitoga izostanka istinitosti irealâ neodređenost inherentna prvoj rečenici u irealu, koju nazivamo "prednjakom" ili "antecedentom" ireala. Čak i da je svemir potpuno deterministički, izrekavši neki ireal gotovo nikada nismo u stanju potpuno specificirati njegov prednjak; primjerice, gore se ne kazuje pod kojim sam točno uvjetima morao ostati u dizalu a da bih propustio sastanak; možda smo propustili razmotriti sve relevantne moguće svjetove, primjerice one u kojima spomenuti sastanak mogu obaviti telefonom iz dizala ili

one u kojima sastanak bez mene ne bi ni započeo. Gornju bismo rečenicu trebali stoga dodatno specificirati. No i tada nam, tvrdi Hájek, neki uvjeti u prednjaku nužno izmiču.

Skepticizmu se po pitanju irealâ suprotstavljaju David Lewis, Robbie Williams, John Hawthorne, H. Orri Stefánsson, Jonathan Bennett, Hannes Leitgeb i Karen Lewis. Hájek argumentira kako je svaki od njihovih prigovora manjkav. Najčešće, kazuje, oni istinitosne uvjete za ireale "razvodnjavaju" u nadi da će "sniziti ljestvicu istinitosti", no nerijetko tu ljestvicu spuštaju prenisko ili pak sâm ireal čine neodređenim ili "neprepoznatljivim". Primjerice, inspiriran D. Lewisom, Hájek razmatra njegov pojam "kvazi-čuda" kao mogući prigovor svojem skepticizmu. Sam pojam izlagač smatra problematičnim; uzimimo, primjerice, imamentnu neodređenost riječi "čudo" (mogli bismo kazati, ona ima različito značenje u različitim mogućim svetovima) ili, kao drugi primjer, irealnu pogodbu koja kazuje kako se pod određenim okolnostima čudo *neće* dogoditi. Jesu li te okolnosti "čudne", "kvazi-čudne", ili ništa od navedenoga? Hájek zaključuje kako uvođenjem toga pojma ireali ponovno u većini slučajeva ostaju naprosto – neistinitima.

Zdravorazumski, većina se ireala kojima se koristimo u svakodnevnome govoru čini istinitima. Hájek tvrdi kako nije tako, ali i da nas to ne treba čuditi. Nije prvi put, navodi, da je zdrav razum u krivu. Psiholozi, dodaje, ovime nisu uznemireni. Tim više, njegova teza ne treba pobuditi pesimizam ni kod filozofâ. Citirajući sažetak Hájekova izlaganja, koji je sudionicima uručio prije predavanja: "Neistina ima lošu reputaciju – mnogo dobre komunikacije, dobre znanosti, i dobre filozofije – radi se pomoću neistina".

Ivan Restović
Institut za filozofiju
Ulica grada Vukovara 54
10 000 Zagreb